

ویژگی های کیفر خدمات عمومی رایگان بر شخص بزهکار

سید مهدی حسینی*، سید محمود میرخلیلی**

(تاریخ دریافت: ۱۳۹۵/۰۴/۲۷؛ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۵/۰۵/۱۹)

چکیده

با عنایت به ناکارآمدی زندان به ویژه حبس های کوتاه مدت در زمینه ی بازدارندگی و اصلاح و درمان بزهکاران به لحاظ کنار گذاشتن مجرم از اجتماع و آشنا ساختن وی با فرهنگ زندان و با توجه به مشکلات ناشی در زندان ها از قبیل رواج مواد مخدر، شیوع بیماری های عفونی و خشونت؛ کشورها در صدد بکارگیری مجازات های جایگزین حبس که با عنوان کیفرهای اجتماع محور نیز شناخته می شوند افتادند؛ قانونگذار ایران در سال ۱۳۹۲ مجازات های جایگزین حبس را وارد قانون مجازات اسلامی کرد؛ یکی از مصادیق این نهاد خدمات عمومی رایگان یا همان خدمات عام المنفعه می باشد که قضات محاکم با رعایت شرایط مقرر می توانند مجرم را بدون نگر داشتن در زندان تحت نظر قاضی اجرای احکام به نفع جامعه بدون پرداخت دستمزدی به کار مشغول کنند. طبق نظر برخی قضات برای اجرایی شدن این کیفر باید علاوه بر بستر سازی مناسب توسط دولت و قوه قضاییه، زمینه های اجرایی آن در اجتماع نیز مورد بررسی قرار گیرد و آگاهی کامل به اجتماع داده شود. با این حال این نهاد در برخی استان های کشور در حال اجرا می باشد.

کلیدواژگان

مجازات اجتماع محور، خدمات عمومی رایگان، مجازات جایگزین حبس، رویه قضایی.

* دانشجوی کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم شناسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، قم، ایران

رایانامه: smehdyh@yahoo.com

** عضو هیئت علمی، پردیس فارابی دانشگاه تهران، قم، ایران

بیان مسئله

امروزه علوم جنایی شاهد ظهور کیفرشناسی نوینی است که تاکید آن بر محدود کردن استفاده از زندان برای مجرمان خطرناک و بکارگیری ظرفیت‌های اجتماع در اصلاح مجرمان غیرخطرناک و اصلاح پذیر است؛ این کیفرشناسی مبتنی بر دیدگاه «مدیریت خطر» است. طبق این دیدگاه، حکم محکومیت نه بر مبنای جرم یا شخصیت بزهکار، بلکه بر پایه‌ی «وجود خطر» صادر می‌شود که امکان گسترش کنترل دوگانه را فراهم می‌کند. نخست، نظارت مشدد در مورد بزهکاران بسیار خطرناک، و دوم، کنترلی با شدت و هزینه کمتر در مورد بزهکاران کمتر خطرناک. بدین ترتیب نظریه «کنترل مستمر» جایگزین نظریه «اصلاح مستمر» می‌شود. بدین سان گونه‌ی جدیدی از کیفرها با عنوان «کیفرهای جامعه‌مدار» وارد گفتمان سیاست جنایی می‌شود. این مجازات‌ها امروزه صورت‌های مختلفی یافته و اهداف گوناگونی را دنبال می‌کنند. به نظر می‌رسد با توجه به ویژگی‌های خاص و فواید این مجازات‌ها نسبت به مجازات‌های سنتی، امروزه اعمال این نوع ضمانت اجراها امری اجتناب‌ناپذیر است. یکی از گونه‌های رایج مجازات‌های اجتماع‌محور «کار عام‌المنفعه» است که قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ از آن به عنوان «خدمات عمومی رایگان» یاد می‌کند. این کیفر که امروزه دامنه‌ای وسیع‌تر یافته و به منزله‌ی جایگزینی برای سایر مجازات‌ها مبدل گشته، با آرمان کار به نفع جامعه در عرصه‌ی اجتماع انسانی و سامانه‌های دادگری جنایی تجلی یافته است. به موجب این گزینه‌ی کیفری جامعه‌محور، محکوم‌علیه ملزم می‌گردد که در یک نهاد عمومی نظیر بیمارستان، مراکز ارائه خدمات اجتماعی، شهرداری‌ها و امثال آن به کار رایگان در طول زمان معین و طی ساعات معینی همت گمارد. کارکردن به نفع جامعه به عنوان جایگزینی برای سایر مجازات‌ها به دوران امپراتوری روم برمی‌گردد. تحقیقات اخیر بیانگر آن است که در برخی کشورهای آفریقایی، پیش از آنکه به تقلید از اروپاییان از زندان استفاده کنند، کار به نفع جامعه به عنوان واکنشی در مقابل جرم‌های ارتكابی، مرسوم بوده است. در حقیقت، استفاده از کار عام‌المنفعه چه در اروپا و چه در آمریکای شمالی و کانادا از سال‌های پس از جنگ جهانی دوم مورد توجه قرار گرفت. در سطح بین‌المللی، افزون بر گردهمایی‌های متعددی که با هدف بررسی

و توصیه‌ی استفاده از کار عام‌المنفعه صورت گرفت، مجمع عمومی سازمان ملل در شصت و هشتمین اجلاس عمومی خود در ۱۴ دسامبر ۱۹۹۰ و به دنبال پیشنهاد «کمیته‌ی پیشگیری از جرم و رفتار با مجرمان»، «قواعد حداقل استاندارد سازمان ملل متحد برای اقدام‌های غیر بازداشتی» را که قواعد توکیو نامیده می‌شود، تصویب کرد. در بند ۸/۲ این قواعد، به دولت‌های عضو توصیه شده است که ترتیبی اتخاذ کنند تا قضات بتوانند از تدابیر غیر بازداشتی از جمله کار عام‌المنفعه استفاده کنند. در ایران تا پیش از تصویب قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ راجع به خدمات عام‌المنفعه به عنوان یکی از مجازات‌های اجتماع محور، قوانین و مقرراتی منسجم وضع نشده بود؛ اما در عمل در آرای دادگاه‌ها و حتی در طرح‌های انجام شده از سوی سازمان زندان‌ها، مواردی دیده شده است که بیانگر توجه تعداد معدودی از دادرسان و مسئولان به این مجازات‌ها بوده است؛ برای مثال می‌توان به محکوم کردن سارق کم سن و سالی به باغبانی در یکی از نهادهای دولتی یا محکومیت دختر فراری از منزل به خدمت در خانه سالمندان اشاره کرد. تحت تأثیر جهانی شدن سیاست کیفری، در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ برای اولین بار، مصادیق مجازات‌های اجتماع محور به صورت مدون و منسجم وارد سامانه‌ی دادگری جنایی ایران گردید. مواد ۶۴ تا ۸۷ قانون مذکور ابتدا در قالب لایحه‌ی مستقلی با عنوان «لایحه‌ی مجازات‌های جایگزین حبس» در سال ۱۳۸۴ تقدیم مجلس شورای اسلامی گردید و حتی کلیات آن تصویب گردید؛ اما با تصویب ق. م. ا. مفاد لایحه در قالب فصل نهم از کتاب اول و مواد دیگر این قانون (البته نه با آن انسجام مواد لایحه) مصوب گردید. ماده‌ی ۶۴ ق. م. ا. مصوب ۱۳۹۲ یکی از گونه‌های مجازات جایگزین حبس را «خدمات عمومی رایگان» عنوان کرده است. ماده ۸۴ قانون یاد شده «خدمات عمومی رایگان» را خدماتی می‌داند که «...با رضایت محکوم برای مدت معین (ذکر شده در ذیل ماده) مورد حکم واقع می‌شود...». تعیین انواع خدمات عمومی نیز به موجب ماده ۷۹ این قانون طبق آیین نامه ای است که ظرف سه ماه از تاریخ لازم‌الاجرا شدن قانون مجازات اسلامی به تصویب هیأت وزیران می‌رسید، که آیین نامه مذکور در مورخه ۱۳۹۳/۶/۵ پس از مدت طولانی به تصویب رسیده است. یکی از مؤلفه‌های اساسی برای اجرای خدمات عمومی رایگان، گزینش نهادها و افرادی است که اجرای کار عام‌المنفعه‌ی محکومان به آنان واگذار می‌شود. این نهادها می‌توانند مراجع

محلی داوطلب باشند؛ برای نمونه بنیادهای خیریه در فرانسه نقش بسیار مهمی در این زمینه دارند. به طور کلی یکی از شرایط اساسی برای اجرای موفقیت آمیز خدمات عمومی رایگان، مشارکت فعال جمعیت های محلی به ویژه شورای محلی ضروری است. در متون تقنینی ایران چه در قانون مجازات اسلامی در مواد مربوط به خدمات عمومی رایگان و چه در آیین نامه اجرایی ماده ۷۹ قانون مذکور، مشارکت جامعه محلی نادیده گرفته شده است و در آیین نامه نیز سازمان های دخیل در اجرای کیفر خدمات عمومی رایگان هیچ کدام جز جامعه محلی نیست و بدیهی است موفقیت در زمینه اجرای این گونه مجازات ها که در دامن جامعه به اجرا گذاشته می شوند، نیازمند یک نوع «سیاست جنایی مشارکتی» است؛ سیاستی که زمینه مشارکت جامعه محلی و نهادهای دولتی را برای افزایش اثر بخشی این گونه مجازات را فراهم کند و بتواند اهداف در نظر گرفته شده در زمینه اعمال این گونه مجازات را برقرار سازد. یکی دیگر از مؤلفه های مورد نیاز برای اجرای خدمات عمومی رایگان، شخص ناظر اجرای آن است. این وظیفه برای مثال در حقوق انگلیس توسط مامور مراقب صورت می گیرد. تمام برنامه های مربوط به خدمات عمومی رایگان زیر نظر مامور مذکور صورت می گیرد. در قانون مجازات اسلامی وظیفه نظارت بر محکوم خدمات عمومی رایگان به عهده قاضی اجرای مجازات به همراه تعدادی مددکار اجتماعی واگذار شده است. شخصی که مجازات اجتماع محور از جمله خدمات عمومی رایگان در مورد وی صادر می شود، در طول دوره تحمل آن همواره مورد نظارت قرار می گیرد. این نظارت اغلب توسط ماموران مراقبتی یا مددکار اجتماعی است. بدون تردید در صورتی که ماموران یاد شده آموزش و مهارت لازم برای اجرای مجازات های اجتماع محور را ندیده باشند، می تواند یکی از مشکلات در مسیر اجرای این مجازات ها باشد؛ زیرا در صورت تأمین تمامی پیش نیازها و رفع همه موانع در صورت عدم وجود بازوی اجرایی آموزش دیده برای اعمال این مجازات ها، عملاً این کیفرها غیر قابل اجرا خواهد ماند. با وجود این نه در قانون مجازات اسلامی و نه در آیین نامه ها اجرایی مربوطه، هیچ سازوکارایی برای آموزش مجریان این مجازات ها پیش بینی نگردیده است. یکی دیگر از عواملی که به استقرار خدمات عمومی رایگان فراوانی کرده است، وجود دادرسان متخصص

(ویژه‌ی کودکان و نوجوانان و قضات اجرای مجازات‌ها؛ برای نمونه در فرانسه) است. این دادرسان نه تنها در اقدام به قبولاندن این طرح به مراجع محلی و بخش داوطلب، فعال بوده‌اند، بلکه در اجرای روزانه آن نیز نظارت داشته و ارتباط مستقیم سامانه‌ی قضایی را با این پدیده حفظ کرده‌اند. با پیش‌بینی قاضی اجرای احکام در قانون مجازات اسلامی، این وظیفه به عهده وی گذاشته شده است. به نظر می‌رسد با توجه به حجم عظیم وظایف و اختیارات قاضی اجرای احکام در قانون مجازات اسلامی، پیش‌بینی شخص متخصص دیگر (شبه مامور مراقبتی در حقوق انگلیس) برای اجرا و نظارت بر این گونه مجازات ضروری می‌بود که قانونگذار در قانون مجازات اسلامی به این امر توجهی نکرده است. مضافاً، امروزه طبق سیاست‌های «مدیریت گرایبی کیفری»، شاخص تخصص‌گرایی برای اعمال این گونه کیفرها ضروری است. لذا به عنوان مهم‌ترین بسترها در زمینه‌ی اعمال مجازات جامعه‌مدار در ایران می‌توان به کمبود متخصصان غیر قضائی نظیر کارمندان مددکاران اجتماعی و ماموران مراقبتی (که در قانون مجازات اسلامی پیش‌بینی نشده است) به منظور نظارت برای اجرای آنها و فراهم نمودن بسترهایی اطلاعاتی نظیر بایگانی جنایی به منظور اعمال این اشاره کرد. از طرف دیگر تأمین هزینه‌های لازم برای اجرای مجازات‌های اجتماع‌محور بحث دیگری است که پیش از اجرا باید مرتفع گردد. این پژوهش درصدد است تا ضمن تحلیل مبانی کیفرشناختی خدمات عمومی رایگان، به مشکلات و چالش‌های نظری و عملی اعمال این کیفر در سامانه‌ی حقوقی ایران بپردازد.

ویژگی های کیفر خدمات عمومی رایگان

خدمات عمومی رایگان یکی از مهم‌ترین مجازات‌های اجتماع‌محور می‌باشد، این مجازات‌ها دارای ویژگی‌هایی هستند که آنها را متمایز از سایر مجازات‌های سنتی حقوق جزا می‌کند. بعضی از این ویژگی‌ها مانند رعایت اصل فردی کردن مجازات‌ها و تشکیل پرونده شخصیت، بعدنظارتی و مراقبتی، رعایت جنبه ترمیمی و... هرچند در این مجازات‌ها بسیار بارز و مهم می‌باشد، ولی آنچه این مجازات‌ها و به خصوص کیفر خدمات عمومی رایگان را از سایر مجازات‌ها سنتی حقوق جزا تفکیک می‌دهد، بارز بودن سیاست جنایی اشتراکی و شرکت دادن جامعه مدنی

و رویکردهای اجتماع محور این کیفرها می باشد. در این بند به چند ویژگی مهم خدمات عمومی رایگان می پردازیم:

سیاست جنایی مشارکتی

در واقع مشارکت جامعه مدنی یا بخش مشارکتی در مقابله با پدیده سیاست جنایی مشارکتی در واقع مشارکت جامعه مدنی یا بخش مشارکتی در مقابل پدیده مجرمانه است، این نوع سیاست جنایی را می توان به دوشیوه سازمان یافته و سازمان نیافته تقسیم نمود؛ مشارکت نوع اول به صورت خودجوش و برای پیشگیری از جرم و حل و فصل مسائل ناشی از جرم در قالب عرف و عادت و رسوم محلی و قومی است و مشارکت نوع دوم به صورت سازمان یافته و قانون مند انجام شود. شرکت دادن مردم در عدالت کیفری و پیشگیری از بزهکاری، یعنی سیاست جنایی مشارکتی، در واقع این سیاست بر اساس همبستگی جامعه رسمی (دولت) و جامعه غیررسمی (مردم و انجمن های مردمی) است. اتخاذ یک سیاست جنایی مشارکتی فواید بسیاری دارد؛ تقلیل بودجه دولت در مبارزه با پدیده مجرمانه و صرف آن در سایر امور اجتماعی، افزایش کارایی سیاست جنایی، مردمی نمودن حکومت، جلب اعتماد همگانی در مورد مشروعیت نظام عدالت کیفری از جمله آثار مثبت سیاست جنایی مشارکتی است. سیاست جنایی مشارکتی در واقع بر اساس همبستگی دولت و مردم است که سبب تراکم زدایی از سیستم کیفری و همزمان افزایش کارایی و تسریع عملکرد این سیستم از طریق محول نمودن بخشی از وظایف عدالت کیفری به مردم می شود. یکی از اصول راهبردی سیاست جنایی سازمان ملل متحد مشارکت مردم در سیاست جنایی است که این امر از طریق مشارکت در پیشگیری از جرم و مشارکت در عدالت کیفری محقق می گردد. اعلامیه (کارگاس) در کنگره ششم ۱۹۸۰ سازمان ملل بر ضرورت تجدیدنظر در روش های سنتی مبارزه با جرم که منحصرأ بر معیارهای حقوق کیفری استوار است، تاکید می کند (طرح اقدام میلرن) موضوع کنگره هفتم ۱۹۸۵، دولت های عضو را به تلاش برای شرکت دادن در مبارزه با بزهکاری و پیشگیری از بزهکاری صغار در سطح وسیعی شرکت مردم در نهادهای مختلف مردمی را در سیاست جنایی افتراقی ناظر بر اطفال ناسازگار بزهکار قویاً توصیه می کند. مشارکت مردم در

عدالت کیفری نیز حداقل در سه قلمرو مهم مورد توجه سازمان ملل متحد قرار گرفته است، که عبارتند از: شرکت دادن مردم در نحوه اجرای اعمال کیفر سالب آزادی و جاگزین های آن به ویژه مجموعه قواعد و مقررات حداقلی سازمان ملل متحد درباره رفتار با زندانیان، شرکت شهروندان در مراجع قضایی خاص رسیدگی به جرایم اطفال و موسسات ویژه اعمال تصمیمات قضایی درباره صغار بزهکار و سرانجام استفاده از انجمن ها و ابتکارات مردمی در حمایت از بزه دیدگان و اشخاص تحت تکفل آنها که موضوع اعلامیه اصول اساسی عدالت درباره قربانیان بزهکاری و قربانیان سوءاستفاده از قدرت می باشند. کیفر خدمات عمومی رایگان به عنوان بدیلی که مستلزم همکاری جامعه، کارفرمایان، موسسات و نهادهای عمومی و دستگاه قضایی است، نماد بارزی از سیاست جنایی اشتراکی است، بدین معنی که تمامی نهادهای سودمند و کارآمد، در این طرح مشارکت می کنند و این موضوع باعث می شود که این مجازات از سایر مجازات های اجتماعی بیشتر متمایز باشد و به عنوان بارزترین و مهم ترین مجازات اجتماعی شناخته شود. در مورد ویژگی سیاست جنایی مشارکتی مجازات های جایگزین حبس، هرچند سابقاً در ماده ۱ لایحه مجازات های اجتماعی به آن اشاره کرده بود و اشعار می داشت که مجازات اجتماعی مانند خدمات عمومی، دوره مراقبت و... با مشارکت مردم و نهادهای مدنی اعمال می گردد، ولی متأسفانه این موضوع مورد توجه قانون گذار در ق.م.ا ۱۳۹۲ قرار نگرفته است (کشفی رودسری پیشین، ص ۲۴).

اعمال این کیفر برای شخص محکوم علیه

منظور مجرمی است که پس از سیر تشریفات قانونی، مجرمیت وی نزد دادگاه صالح احراز شده است. بنابراین این کیفر شامل متهم و مظنون نیست؛ شرطی که عمده‌تاً برای شخص محکوم در نظر گرفته می شود آن است که وی باید در مراحل رسیدگی و محاکمه دادگاه حاضر شده باشد. از این رو بزهکاری که پرونده اتهامی او به طور غیابی در جریان رسیدگی قرار گیرد، نمی تواند از این کیفر برخوردار شود. علت اساسی شرط حضور متهم صرف نظر از شرط جلب رضایت او آن است که: (اولاً) این مجازات با توجه به شخصیت بزهکار و در نظر گرفتن احتمال اصلاح او،

توسط قاضی اعمال می‌شود و شخصی که در مراحل رسیدگی و محاکمه دادگاه به علل غیرموجه حاضر نشود، اصولاً نمی‌تواند شخصی قابل اصلاح از نظر قاضی باشد. ثانیاً (مجازات مزبور نوعی ارفاق دادگاه نسبت به مجرم است و فقط بزهکاری که در دادگاه حاضر است، استحقاق آن را خواهد داشت. البته در ق.م.ا اشاره‌ای به لزوم تحقق این شرط نشده است.

کار برای نهادهای عمومی و به نفع جامعه

کیفر خدمات عمومی رایگان در موسسات و نهادهای عمومی قابل اجرا است و اشخاص حقیقی و موسسات خصوصی که وظیفه خدمت‌رسانی عمومی ندارند را شامل نمی‌شود؛ منظور، موسسات عمومی دستگاه‌های دولتی و سازمان‌های هستند که تصدی خدمت‌رسانی همگانی را برعهده دارند و احتیاجات جامعه را برآورده می‌سازند. محکوم علیه ملزم می‌گردد تا از طریق کار کردن در این گونه سازمان‌ها به جامعه خدمت کند. موسسات عمومی وظیفه ارائه خدمت عمومی را برعهده دارند و ممکن است انتفاعی و یا غیر انتفاعی باشند. اگرچه مرتفع ساختن نیازهای اجتماعی از وظایف اصلی دولت هاست ولی هرگز محدود به دستگاه‌های دولتی نیست. از وصف خدمات عمومی در ماده ۸۴ ق.م.ا می‌توان به این موضوع پی برد که از نظر قانون‌گذار ایران نیز معیار اصلی خدمت‌رسانی به عموم جامعه می‌باشد و موسسه و نهاد خاصی مدنظر نیست.

رایگان بودن کار

بدون دستمزد و رایگان بودن کار عام المنفعه یکی دیگر از ویژگی‌های خدمات عام المنفعه است. از حقوقی فرعی ناشی از کار دریافت مزد است که از جمله مؤلفه‌های اساسی قرارداد کار به حساب می‌آید. حال با توجه به نقش و اهمیت مزد در روابط ناشی از کار، سؤال آن است در این نوع محکومیت عدم پرداخت مزد چگونه قابل تحلیل است؟ پاسخ آن است که وقتی انجام کار از قلمرو حقوق کار و تأمین اجتماعی خارج و به حوزه حقوق کیفری وارد می‌گردد، بنابراین در قلمرو جدید تابع احکام جدید خواهد بود و از آنجا که بخشی از خصیصه مجازات تحمیل سختی و مشقت هدف دار و معقول به محکوم علیه است و این موضوع یکی از خصیصه‌های بارز مجازات‌ها می‌باشد، بنابراین برای ایجاد آن لازم است تا انجام کار بدون دریافت مزد صورت

گیرد؛ در فرض دریافت مزد بزهکار به جای آن که مجازات شود پاداش می گیرد؛ هرچند عده ای دیگر از حقوق دانان با لزوم این شرط موافق نیستند و اعتقاد دارند حتی می توان در مقابل انجام کار توسط بزهکار، ما به ازایی را اعم از وجه نقد و یا پیشنهاد یک حرفه یا پرداخت بدهی برای وی در نظر گرفت؛ بنابراین می توان به عنوان پاداش حسن کار، مبلغی به محکوم پرداخت کرد تا احساس غرور کند و حس عطف و اعتماد در او تقویت شود تا کارهای ارجاعی را با دقت بیشتری انجام دهد؛ همچنین خصوصیت بازپرورانه کیفر خدمات عام المنفعه نیز چنین امری را اقتضا دارد. اهمیت این نظر در مورد بزهکاران بیکار و با سطح پایین اقتصادی و به ویژه آن افرادی که فقر علت اصلی ارتکاب جرم آنها بوده است، بیشتر آشکار می گردد. در هر حال در ق.م.ا هرچند شرط عدم دریافت دستمزد به صراحت در ماده ۸۴ نیامده، ولی از عنوان کیفر یعنی (خدمات عمومی رایگان) به راحتی قابل برداشت است (کشفی رودسری پیشین.ص ۲۵).

میزان ساعات کار

الزام ناشی از اصل قانونی بودن کیفر و قاعده تناسب واکنش اجتماعی با خطای ارتكابی، مقنن را وادار می کند تا میزان و مدت زمان اعمال مجازات را به دقت معین نماید اما قانون گذار پیوسته با این پرسش اساسی روبرو است که کمترین و بیشترین مقدار هر کیفر را بر مبنای چه شاخص و معیارهایی مشخص کند، پاسخ به این پرسش به خصوص در مورد انجام کارهای خدمات عمومی رایگان چندان آسان نیست؛ در برخی از سیستم های کیفری برای پاسخ به این پرسش ضابطه و ملاک خاصی را مدنظر داشته اند، مانند اینکه معیار مذکور بر پایه مجازات حبس بنا شده است اما این ضوابط تناسب چندانی با یکدیگر ندارند. به عنوان نمونه در کشور فنلاند، انجام یک ساعت کار عمدی معادل یک روز زندان محسوب می شود، در کشور آلبانی یک روز زندان معادل با هشت ساعت کار به نفع جامعه است. علی رغم وجود اختلاف معیار در کشورهای مختلف، ولی میزان ساعت کار به طور متوسط در اکثر سیستم های کیفری بین کمترین ۴۰ و بیشترین ۲۴۰ مقرر شده است. مثلا بند ۲ ماده ۴۲ قانون جزای فدراتیو روسیه این مهلت را بین ۶۰ تا ۲۴۰ ساعت قرار داده است. در برخی دیگر از کشورها هم از حد نرمال فراتر قرار دارد؛ مثلا ماده ۹۹ قانون جزای

انگلیس این مهلت را بین ۴۰ تا ۳۰۰ ساعت قرار داده است.^۱ بنابراین چهارچوب معمولی زمان کار عام المنفعه ۴۰ تا ۲۴۰ ساعت است. قانون مجازات اسلامی میزان ساعات برای کیفر خدمات عمومی رایگان را در چهاربند در ماده ۸۴ آورده است:

الف) جرائم موضوع بند (الف) ماده (۸۳) تا دویست و هفتاد ساعت.^۲

ب) جرائم موضوع بند (ب) ماده (۸۳) دویست و هفتاد تا پانصد و چهل ساعت.^۳

پ) جرائم موضوع بند (پ) ماده (۸۳) پانصد و چهل تا هزار و هشتاد ساعت.^۴

ت) جرائم موضوع بند (ت) ماده (۳۸) هزار و هشتاد تا دوهزار و صد و شصت ساعت.^۵

همانطور که ملاحظه می‌شود برخلاف لایحه مجازات‌های اجتماعی که حداکثر ۱۸ ماه را برای اتمام این کیفر در نظر گرفته بود، حداکثر زمانی تعیین نشده است و تناسبی معین بین ساعات مقرر برای خدمات عمومی رایگان و مقدار حبس که کیفر اولیه محکوم بوده وجود ندارد؛ به عبارتی ممکن است زمان اجرای کیفر کمتر یا بیشتر از محکومیت اولیه وی شود. در مجموع، میانگین زمان تعیین شده برای گذراندن کیفر خدمات عمومی رایگان بسیار بالاتر از حد معمول پذیرفته شده در سیستم حقوقی سایر کشورهاست. هرچند می‌توان این موضوع را در مورد برخی از مجرمین و جرائم قبول کرد و یا آن را با ویژگی سخت‌گیرانه و سزا دهنده کیفرها توجیه کرد؛ ولی از لحاظ فلسفه کاربرد این کیفر که بیشتر بازسازی و اصلاح مجرم و پیوند او با جامعه را مدنظر دارد، در این مورد قانون نیاز به اصلاح دارد؛ به همین دلیل نیز ساعات کار روزانه باید به نحوی باشد که اهداف مورد نظر را تأمین کند. بنابراین در قوانین اکثر کشورها ساعات کار برای

1. <http://faculty.nwc.edu/toconnor/294/294lect02.htm>

۲. در جرایمی که مجازات قانونی آن‌ها حداکثر سه ماه حبس است.

۳. در جرایمی که مجازات قانونی آن‌ها نود و یک روز تا شش ماه حبس است و جرایمی که نوع و میزان تعزیر آن‌ها در قوانین موضوعه تعیین نشده است.

۴. در جرایمی که مجازات قانونی آن‌ها بیش از شش ماه تا یک سال است.

۵. در جرایم غیرعمدی که مجازات قانونی آن‌ها بیش از یک سال است.

افراد شاغل حداکثر ۴ ساعت و برای افراد غیرشاغل ۸ ساعت در نظر گرفته می شود. نکته ای که مورد توجه قانون گذار ایران نیز قرار گرفته است. تبصره ۱ ماده (۸۴) ق.م.ا ۱۳۹۲: (ساعات ارائه خدمات عمومی برای افراد شاغل بیش از چهار ساعت نیست و برای افراد غیر شاغل بیش از هشت ساعت در روز نیست).

نظارت و مراقبت

اجرای صحیح و مؤثر این ضمانت اجرا، مستلزم کنترل، مراقبت و نظارت است. این که شخص محکوم به درستی خدماتی که به عهده دارد را انجام دهد، از اهمیت فراوانی برخوردار است. کار فرد محکوم باید تحت نظر باشد و تحقیقات نشان داده است که نظارت بر کارها به اجرای موفقیت آمیز آن منجر می شود. اصولاً کنترل، مراقبت و نظارت بر عملکرد محکوم علیه به وسیله اداره مراقبت و با هدایت قاضی اجرای مجازات صورت می گیرد. مأموران مراقبت گزارش نحوه انجام کار، کمیت و کیفیت خدمات را تهیه کرده و در پرونده اجرای محکوم، بایگانی می کنند، گزارش عملکرد شامل حضور به موقع در محل کار، انجام وظایف محوله، عدم تعلل و تاخیر در اداره وظیفه، رعایت ضوابط حاکم بر کار و ... می باشد. مسئولان و متصدیان محل انجام کار نیز در تهیه گزارش با مأموران اداره مراقبت باید همکاری داشته باشند، تنظیم درست گزارش های مورد نظر نه تنها برای اطمینان از اجرای صحیح مجازات ضرورت دارد، بلکه از هرگونه سؤاستفاده احتمالی مدیران و نادیده گرفتن حقوق محکوم علیه در مدت زمان مشخص شده خدمت مورد نظر را به درستی انجام داده است، مجازاتش خاتمه می یابد و اگر مأمور مراقبت نقض شرایط کار و یا ارتکاب تخلفی از جانب محکوم علیه را گزارش دهد، دادگاه ممکن است میزان ساعت کار را با توجه به نوع تخلف اضافه نماید و یا در صورت اقتضاً مجازات مناسب دیگری به او تحمیل کند. در اغلب کشورهای غربی کارمندان سازمان های مجری از کسانی هستند که قبلاً تجربه مددکاری اجتماعی را دارند. تجربه برخی کشورها در این زمینه نشان داده است که اجرای این کیفیت نیاز به مددکاران و کارمندان با دانش و مهارت دارد برای مثال در کشور جمهوری چک اجرای یک قانون که مشتمل بر کیفیت های جایگزین مانند خدمات عمومی رایگان بود، نتایج ناامید کننده ای داشت.

دکتر پاناوا الکووا از مدرسه جرم شناختی پراگ چند تحلیل برای این شکست ارائه داد که یکی از مهم‌ترین آنها عدم استفاده از کارمندان شایسته و مناسب برای اجرای این کیفر دانست؛ و یا در کشور کنیا کمیته‌ای که برای اجرای خدمات عمومی رایگان ایجاد شده بود چند اشکال اجرایی را مطرح کرد؛ که وجود کارمندان بی‌تجربه و ناکافی برای اجرای این کیفر یکی از آنها بود (آشوری پیشین، ص ۳۲۷). در ماده ۷۷ ق.م.ا. آمده است: (قاضی اجرای احکام می‌تواند با توجه به وضعیت محکوم و شرایط و آثار اجرای حکم تشدید، تخفیف، تبدیل یا توقف موقت مجازات مورد حکم را به دادگاه صادر کننده رأی پیشنهاد کند. قاضی مذکور به تعداد لازم مددکار اجتماعی و مأمور مراقبت در اختیار دارد). این ماده نمونه اختیارات قاضی اجرای احکام در حقوق فرانسه است که پیشینه قدیمی دارد (گلدوزیان پیشین، ص ۱۱۹). اما این اختیارات در حقوق فرانسه با همت گروهی متخصص از جمله مددکاران اجتماعی و کادر پزشکی مجهز و جامعه‌شناس و متخصصان کیفرشناسی و روانشناسی با مدیریت قاضی اجرای مجازات‌ها همکاری دارند و شیوه علمی اجرای احکام کیفری را توصیه می‌کنند. حتی علاقه‌مندان به سرنوشت بزهکاران و خانواده آنان نیز همکاری دارند و در اصلاح و انطباق اجتماعی بزهکاران سهم دارند. همانطور که مشاهده شد قانون‌گذار ایران هرچند اداره یا سازمان خاصی را مسئول اجرا، نظارت و کنترل کیفر خدمات عمومی رایگان ندانسته و فقط قاضی اجرای مجازات را طبق ماده ۸۴ موظف به نظارت بر این مجازات کرده است، ولی لزوم استفاده از مددکاران اجتماعی و مأمورین مراقبت را در اجرای این کیفر لازم دانسته است. لیکن قانونگذار باید این نکته را مورد توجه قرار می‌داد که مهارت‌های آموزشی این افراد یک مؤلفه اساسی، در ورود بزهکاران به این برنامه‌های اصلاحی و موفقیت و بازدهی این کیفر است. همچنین ویژگی متفاوتی که این نوع کیفر دارد این است که؛ می‌توان علاوه بر ابزارهای کنترل رسمی از ابزارهای کنترل و مراقبت اجتماعی غیر رسمی و نیمه رسمی نیز استفاده کرد (کشفی رودسری پیشین، ص ۷۳).

محدودیت سنی

ضمانت اجرای کیفری با فرض وجود مسئولیت جزایی اعمال می‌گردد، یکی از شرایط لازم برای

تحقق مسئولیت کیفری، وجود سن قانونی است. از این رو پر واضح است که منظور از قید محدودیت سنی، بررسی سن مسئولیت کیفری نیست بلکه روشن ساختن این موضوع است که در بین افرادی که دارای مسئولیت کیفری هستند چه کسانی و با چه ملاحظاتی ممکن است از دامنه شمول اعمال و الزام به انجام کار عمومی خارج شوند. شرایط و ضوابط ناظر بر روابط کار در ق.ک مقرر شده است که از جمله شرایط مهم در قانون مذکور، سن شروع به کار است. برابر ماده ۷۹ ق.ک؛ بکار بردن افراد زیر ۱۵ سال تمام ممنوع است. انجام کار نوجوانان یعنی از سنین ۱۵ تا ۱۸ سال نیز دارای شرایط ویژه ای است. در موارد ۸۰ تا ۸۴ ق.ک، مقنن انجام کارهای سخت، زیان آور، خطرناک، کارشبان، حمل بار بادرست را برای این گروه سنی ممنوع کرده است. بنابراین الزام افراد کمتر از ۱۵ سال به انجام خدمت عام المنفعه ممنوع است در ق.م.ا در فصل دهم که در مورد مجازات ها و اقدامات تأمینی برای اطفال و نوجوانان است. برای افراد زیر ۱۵ سال اجرای این کیفر پیش بینی نشده است؛ ولی در ماده ۸۹ برای نوجوانانی که مرتکب جرم تعزیری شده اند و سن آنها در زمان ارتکاب جرم بین ۱۵ تا ۱۸ سال تمام شمسی است، مجازات هایی را پیش بینی کرده که در بین آنها خدمات عمومی رایگان نیز دیده می شود؛ البته در تبصره ۱ همین ماده آمده است که ساعات ارایه خدمات عمومی، بیش از چهار ساعت در روز نیست و در تبصره ۲ ماده ۸۴ نیز رعایت مقررات قانونی درمورد شرایط کار نوجوانان الزامی دانسته شده است.

عدم دریافت مزد

بدون دستمزد بودن خدمات عام المنفعه یکی از مؤلفه های اصلی کیفر خدمات عام المنفعه است همچنین از حقوق فرعی ناشی از کار، دریافت مزد است و از جمله مؤلفه های اساسی قرارداد کار به حساب می آید از آنجایی که در این مورد انجام کار از قلمرو حقوق کار خارج و به حوزه حقوق کیفری وارد می شود، به عنوان ضمانت اجرای کیفری و آمره محسوب می گردد، بنابراین در قلمرو جدید تابع احکام جدید خواهد بود. در ق.م.ا عنوان این کیفر (خدمات عمومی رایگان) است که نشان می دهد قانون گذار ایران نیز، این مؤلفه یعنی عدم دریافت مزد را پذیرفته است.

رضایت محکوم علیه

کار اجباری خلاف کرامت انسانی^۱ و مقررات بین‌المللی است و از این روی باید قاضی و مجرم وارد مذاکره شده و خدمات عام‌المنفعه را با توافق مجرم، مورد حکم قرار دهد (زراعت. ۱۳۹۲. ص ۸۷). کار کردن از حقوق اجتماعی افراد در جامعه است. در کلیه اسناد حقوق بشری امم از داخلی و کنوانسیون‌های بین‌المللی به حق یاد شده، اشاره شده و از آن حمایت به عمل آمده است. آزادی انتخاب شغل کار از لوازم این حق به شمار می‌آید بند چهارم اصل ۴۳ و بند ششم اصل ۲۲. ق.۱ اجبار افراد به کار و بهره‌کشی از دیگری ممنوع است و هر ایرانی حق دارد شغلی را که بدان مایل است را بدان برگزیند، شغلی که معادل احکام شرع و مصالح منافع عمومی نباشد. ضمانت اجرای مقررات یاد شده، جرم شناختن کار اجباری در قوانین عادی است. ماده ۱۷۲ ق. ک. وادار کردن دیگری را جرم تلقی کرده است و مرتکب را مستوجب مجازات تا یک سال حبس و تا بیست برابر حداقل مزد روزانه جزای نقدی دانسته است؛ بنابراین با توجه به منع کار اجباری، محکومیت به کیفر خدمات عمومی مستلزم کسب رضایت بزهکار است. ماده ۸۴ ق.م.ا نیز مانند اکثر قوانین کشورهای دیگر این شرط را برای اعمال این مجازات لازم دانسته است. همچنین دلیل دیگری که بر لزوم جلب رضایت محکوم علیه در کیفر خدمات عام‌المنفعه ذکر می‌شود به ویژگی‌ها و اهداف این کیفر که همانا بازپذیری اجتماعی آشتی میان بزهکار و جامعه است بازمی‌گردد؛ بنابراین اگر بزهکار در اجرای این کیفر رضایت نداشته باشد تحقق اهداف مورد نظر نیز، دور از دسترس خواهد بود. در مقابل، نظر دیگری وجود دارد که ضرورتی به قید شرط جلب رضایت بزهکار در قانون نیست، زیرا محترم شمردن ضوابط بین‌المللی نیز منافاتی به الزام مشخص به انجام خدمات عمومی در پی صدور احکام قضایی ندارد. آنچه در اسناد مذکور مورد تاکید قرار گرفته است، عدم تجویز کار اجباری است ولی به صراحت محکومیت قضایی به انجام کار پذیرفته شده است. به عنوان نمونه در ماده ۸ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی مصوب

1 . Dignity

۱۹۶۶ مجمع عمومی سازمان ملل متحد اعمال شاقه یا کار اجباری مذکور شامل این امور نیست: اول) هرگونه کار یا خدمت ذکر شده در شق ب جنایات قابل مجازات با اعمال. که متعارفاً به کسی که به موجب یک تصمیم قضایی، قانونی زندانی است تکلیف می گردد. البته شرط رضایت بزهکار در برخی موارد پیش بینی شده است؛ برای مثال: قسمت دوم تبصره ماده ۸۴ ق.م.ا. ۱۳۹۲ که مقرر می دارد: «... در هر حال در صورت عدم رضایت محکوم به انجام خدمات عمومی، مجازات اصلی مورد حکم واقع می شود.» پیش بینی این شرط به کیفر مذکور جنبه توافقی بخشیده و زمینه مناسبی برای گفت و گو میان مقام قضایی و بزهکار در خصوص چگونگی گزینش و اجرای این مجازات مجازات به شمار می رود. ناگفته نماند که بر اساس ماده ۸۹ قانون مذکور اعمال این گونه مجازات ها تنها در مورد کودکان بزهکار دارای سن ۱۵ تا ۱۸ سال خورشیدی امکان پذیر است؛ در نتیجه کودکان زیر سن ۱۵ تا ۱۸ سال مشمول مجازات های عام المنفعه نخواهد شد؛ دلیل این امر نیز هماهنگی با موازین حقوق بشر از یک سو و رعایت مفاد تعهدات بین المللی مورد قبول دولت ایران از سوی دیگر دانسته شده است (آقایی جنت مکان، ۱۳۹۴، ص ۲۴۴).

تهیه کار و شغل

در فرانسه قاضی اجرای مجازات مسئول کاریابی است، بنابراین دادگاه صادر کننده حکم پس از صدور حکم کار عمومی، مسئولیتی در قبال کاریابی محکوم به عهده ندارد؛ بدین ترتیب قاضی اجرای مجازات با همکاری دادسرا و با رایزنی با ادارات دولتی و شهرداری ها و موسسات و نهادهای عمومی و معتمد فهرستی از مشاغل موجود را تهیه و با توجه به آن، کار را میان محکومان تقسیم می کند (نجفی ابرند آبادی پیشین. ص ۵۸۶). در ق.م.ا. با توجه به ماده ۷۶ این وظیفه را به صورت مشخص تعیین نکرده است و آن را به عهده آیین نامه ای دانسته که ظرف سه ماه از تاریخ لازم الاجرا شدن این قانون به وسیله وزارتخانه های کشور و دادگستری تهیه می شود و به تایید رئیس قوه قضاییه هیئت وزیران می رسد؛ و این آیین نامه انواع خدمات عمومی و دستگاه ها و

مؤسسات دولتی و عمومی پذیرنده محکومان و نحوه همکاری آنان با قاضی اجرای احکام و محکوم را مشخص می‌کند. به گزارش پایگاه اطلاع رسانی دولت ۱، هیات وزیران در جلسه ۵ شهریور ۱۳۹۳ به پیشنهاد مشترک وزارتخانه های کشور و دادگستری و تایید رییس قوه قضاییه و به استناد ماده ۷۹ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، آیین نامه اجرایی این ماده از قانون مجازات اسلامی را تصویب کردند. بالا بودن تعداد زندانیان نسبت به ظرفیت زندان ها، هزینه بالای نگهداری هر زندانی، کمبود فضا و پایین بودن سرانه هر زندانی در کشور و غلبه رویکرد «زندان زدایی» و «حبس زدایی»، از جمله مواردی است که تدوین آیین نامه اجرایی این ماده از قانون مجازات اسلامی را در اولویت دستگاه های مسئول قرار داده است. براساس برآوردها حدود ۴۰۰ هزار زندانی داریم که حداقل حدود ۸۰ درصد از این زندانیان در زمره زندانیان خطرناک قرار نمی‌گیرند. از طرف دیگر در حالی که سرانه هر زندانی حداقل باید ۱۲ متر باشد: در کشور ما هر زندانی به طور متوسط یک تا یک و نیم متر فضا در اختیار دارد. همچنین هزینه روزانه نگهداری هر زندانی از سوی مسئولان رقیمی بین ۵۰ تا ۲۰۰ هزار تومان عنوان می‌شود که با بودجه اختصاص یافته به زندان ها همخوانی ندارد. در کنار این موارد، سال هاست که حقوقدانان و کارشناسان از جرم زا بودن زندان ها و ضرورت جایگزینی مجازات های ترمیمی و حبس زدایی برای زندانیان صحبت می‌کنند که در کنار کاهش هزینه های کشور افزایش اعتماد عمومی و سرمایه اجتماعی نگاه های مثبت جهانی را به دنبال دارد. با این وجود بسیاری از مواد قانون مجازات اسلامی در این راستا از جمله ماده ۱۳۴ در مورد تعدد جرم مجرمان و در نظر گرفتن بالاترین میزان جرم برای مجرمان و ماده ۷۹ در مورد مجازات های جایگزین حبس مدت ها معطل باقی مانده بود. براساس این آیین نامه مصوب خدمات عمومی رایگان جایگزین حبس برای زندانیان شامل خدماتی چون امور آموزشی شامل سوادآموزی، ورزش، فنی و حرفه یی و آموزش سبک زندگی و مهارت های اساسی، امور بهداشتی و درمانی شامل اقدامات تشخیصی درمانی،

توانبخشی، بهیاری و پرستاری، نگهداری سالمندان، معلولان و کودکان، مشاوره روان درمانی و درمان اعتیاد، امور فنی و حرفه‌یی شامل خدمت در کارگاه‌ها، کارخانه‌ها، امور خدماتی شامل نگهداری و سرایداری نهادهای پذیرنده، نظافت اماکن عمومی، حفاظت و نگهداری از فضاهای سبز و بوستان‌های شهری و باغبانی، تعمیر و تنظیف وسایل نقلیه عمومی و دولتی و اماکن ورزشی و پارکبانی و همچنین امور کارگری در بخش‌های ساختمانی، راهسازی، معادن، شیلات، مراتع، سد سازی و دیگر طرح‌های عمرانی متعلق به نهادهای پذیرنده و همچنین امور کشاورزی، دامداری، جنگلداری و مرتع‌داری شامل درختکاری، باغبانی، برداشت محصول، مرغداری و پرورش آبزیان و موسسات کشت و صنعت وابسته به آن‌ها می‌شود. این آیین‌نامه محدودیت‌هایی برای نوع کاری و خدماتی که مجرمان و زندانیان می‌توانند به جای مجازات حبس عهده‌دار شوند در نظر گرفته است: از جمله خدمات عمومی رایگان که با اماکن دارای طبقه بندی، داده‌های محرمانه و اسناد طبقه بندی شده و مانند آنها مرتبط است. همچنین ارایه هر گونه خدمات شخصی توسط محکومان به مسئولان و کارکنان نهادهای پذیرنده از شمول این آیین‌نامه خارج است (ماده ۳ آیین‌نامه اجرایی ماده ۷۹ ق.م.ا). از جمله نقاط قوت این آیین‌نامه برای زندانیان این است که محکومان معرفی شده باید بدون هیچ گونه نشانه یا لباس متمایزی در نهادهای پذیرنده حاضر شوند و خدمت کنند. همچنین اجرای خدمات عمومی رایگان باید به گونه‌هایی باشد که تمامی قوانین و مقررات مربوط از جمله در خصوص شرایط کار زنان و نوجوانان، محافظت فنی، بهداشتی، ایمنی و ضوابط کارهای سخت و زیان‌آور رعایت شود. براساس ماده ۱۲ از آیین‌نامه اجرایی این ماده از قانون مجازات اسلامی قاضی اجرای احکام با توجه به گزارش ماهانه نهاد پذیرنده مجرم و همچنین وضعیت شخصی، خانوادگی و اجتماعی محکوم و آثار اجرای حکم و سایر گزارش‌ها می‌تواند تخفیف، تبدیل یا توقف موقت یا شدید مجازات‌های خدمات عمومی رایگان را مطابق با مقررات قانونی به دادگاه صادرکننده رای پیشنهاد دهد. همچنین براساس ماده ۱۱ چنانچه به هر علت انجام خدمت عمومی در محل تعیین شده ممکن نباشد یا محکوم بنا به عذر موجه حین انجام خدمت عمومی متقاضی تغییر نوع یا محل خدمت باشد، نهاد پذیرنده باید مراتب را به قاضی اجرای احکام محل اجرای حکم منعکس کند و قاضی اجرای حکم با بررسی مورد تصمیم‌گیری

کند. براساس ماده ۹ این آیین نامه، نهاد پذیرنده محکوم علاوه بر رعایت مسائل امنیتی و حفاظتی در خصوص به کارگیری محکوم، مکلف است ضمن نظارت بر عملکرد محکومان معرفی شده، به صورت ماهیانه گزارش تفصیلی محکومان در مورد شروع به کار و نحوه انجام خدمات شامل ساعات حضور روزانه، میزان غیبت و تاخیر و هر گونه بی نظمی و کوتاهی در انجام خدمت محوله و میزان رضایتمندی نهاد پذیرنده و مراجعان از خدمت ارائه شده را به نحو کامل به اجرای احکام مربوط گزارش کند. براساس ماده ۴ این آیین نامه نهادها و دستگاه های پذیرنده زندانیان شامل وزارتخانه های بهداشت، آموزش و پرورش، ورزش و جوانان، تعاون، کار و رفاه اجتماعی، فرهنگ و ارشاد اسلامی، علوم، جهاد کشاورزی، راه و شهرسازی، کشور، صنعت و معدن، نیرو و نفت و همچنین سازمان های حفاظت از محیط زیست، میراث، آموزش فنی و حرفه یی، اوقاف، زندان ها و اقدامات تامینی و تربیتی کشور، پزشکی قانونی و بهزیستی و همچنین ارگان هایی چون شهرداری ها، هلال احمر، کمیته امداد، بنیاد شهید، بنیاد مسکن، سازمان تبلیغات اسلامی، تامین اجتماعی، کمیته ملی المپیک، بسیج سازندگی، جهاد دانشگاهی، مراکز نگهداری جانبازان، معلولان، سالمندان، کودکان و نوجوانان، درمان اعتیاد وابسته به دستگاه ها و موسسات دولتی و عمومی غیردولتی مذکور می شود. (روزنامه اعتماد، شماره ۳۰۵۴، به تاریخ ۹۳/۶/۱۸، ص ۱).

روبه قضایی ایران

این کیفر نه تنها فاقد خطرات و معایب زندان است بلکه باعث ارتقای رشد اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و تربیتی نیز می شود. انجام خدمات عمومی از سوی محکوم، مترادف با بیگاری و کار اجباری نبوده بلکه در جهت بازپروری و اصلاح محکوم علیه از رهگذر جلوگیری از آثار منفی محکومیت به زندان، بهره گیری از ظرفیت های بازپروری، اشتغال به کارهای عام المنفعه و نیز جبران خسارت هایی است که مجرمان به واسطه ارتکاب جرم به اجتماع وارد کرده اند. خدمات اجتماع محور به عنوان یک مجازات عبارت است از انجام کاری بدون مزد از سوی محکوم علیه به دستور دادگاه به نفع جامعه متأسفانه تاکنون در نظام عدالت کیفری ایران راجع به مجازات خدمات عمومی قوانین و مقرراتی وضع نشده است (خشی زاده اهری، ۱۳۹۳، ص ۶۵). اما در عمل

در آراء و رویه های دادگاه و حتی در طرح های انجام شده از سوی سازمان زندان ها مواردی دیده می شود که بیانگر توجه قضات و مسئولان به این مجازات است. برای مثال، می توان به محکوم کردن سارق کم سن و سالی به باغبانی در یکی از نهادهای دولتی یا محکوم کردن دختر فراری از منزل به خدمت در خانه سالمندان اشاره کرد. آرای صادره اگرچه با توجه به مواد ۱۶ و ۱۷ ق.م.ا. ۱۳۷۰ تا حدودی صحیح به نظر می رسند، ولی چون مجازات خدمات عمومی و اجرای آن نیازمند شرایط و سازوکارهایی است که خود مستلزم تصویب قوانین ویژه ای در آن خصوص اند، استناد به مواد ۱۶ یا ۱۷ به تنهایی قابل قبول به نظر نمی رسد. در ارتباط با برنامه های جایگزین زندان (خدمات اجتماع محور) طرحی با این عنوان نیز توسط مدیرکل زندان های استان مازندران مطرح گردیده که درخور تأمل و توجه است؛ در این طرح انواع کار در امور مختلف پیش بینی شده است از جمله:

الف) کار در پروژه های کشاورزی و دامپروری به جای زندان

ب) کار در پروژه های معدنی به جای زندان

پ) کار در پروژه های صنعتی به جای زندان.

در ایران هم اکنون اقداماتی از سوی معاونت حقوقی و توسعه قضائی قوه قضائیه راجع به مجازات خدمات عمومی صورت گرفته است.

طرح مجازات جایگزین حبس در استان کرمانشاه در محلی به طول ۴۰ کیلومتر در بین اسلام آباد، کرد و دالاهو به صورت پایلوت اجرایی می شود و متهمان برای درختکاری به این مناطق می روند زیرا دادگاه برای مجازات آن ها ۷ هزار ساعت حکم دادند. مرحله بعدی اجرای طرح مجازات جایگزین حبس در استان کرمانشاه و در کنار رودخانه قره سو انجام می شود و نظافت فضای سبز توسط متهمان انجام می گیرد (خبرگزاری مهر، شناسه خبر: ۲۸۷۰۱۵۷ - چهارشنبه ۷ مرداد ۱۳۹۴).

نتیجه

این تحقیق تلاشی بود در جهت بررسی خدمات عمومی رایگان یا همان خدمات عام المنفعه که به

عنوان نسل جدیدی از کیفرها برای نخستین بار در سال ۱۳۹۲ وارد حقوق کیفری ایران شد؛ البته در قانون سابق با عنوان های اقدامات تأمینی و تربیتی می توانستیم این اقدامات را جایگزین زندان بدانیم.

ابتدا درمورد حبس و معایب و مزایای آن و ماهیت و مبانی کیفر خدمات عمومی رایگان و پیشینه این کیفر با تطبیق بر کشورهای دیگر (سابق و حال) و در فصل دوم، این کیفر در قوانین و رویه قضایی و مرحله اجرا در ایران بحث شد که با توجه به گفت و گوهای انجام شده توسط نگارنده با متخصصین این امر و قضات دادگاه و دادسرا به این نتیجه می رسیم که برای اجرایی شدن این نهاد جدید باید بسترها و امکانات فراهم باشد تا هر حوزه قضایی بتواند با توجه به آیین نامه تصویب شده ماده ۷۹ ق.م.ا این کیفر را اجرایی کند ولی هم اکنون بلا استثنا بیشتر قضات و متخصصان این امر اعتقاد به عدم اجرای این نهاد را دارند و مشکلی که پیش رو می بینند نبود نیروی آموزش دیده لازم جهت مراقبت و نظارت مجرمین این امر می باشد که برای جذب این نیروها قوه قضاییه متحمل هزینه خواهد شد، برخی از قضات نیز کاملاً با این کیفر مخالفند و جنبه سزادهی را بهتر مورد قبول دارند تا مجرم طعم مجازات واقعی را بچشد و از تکرار جرم خودداری کند ولی برخی دیگر با این نظر مخالفت کرده و اعتقاد دارند که برای جرم های سبک، نیازی به مجازات سنگین نیست در غیر این صورت این مجرم به مجرمی بزرگتر تبدیل شده و رو به تکرار جرم و رشد بزهکاری در جامعه می شود بنابراین بررسی زمینه های اجرایی لازم برای اعمال و اجرای کیفر خدمات عام المنفعه و وضعیت کنونی آن در سیستم کیفری ایران اهمیت فراوان دارد. در هنگام تدوین واکنش های اجتماعی در نظر گرفتن زمینه های فرهنگی، قومی و توافق اجتماعی نیز بسیار حائز اهمیت است؛ چراکه در صورت فراهم نبودن این بسترها در جامعه، احتمال شکست و عدم کارایی آن واکنش اجتماعی وجود دارد. همچنین کیفر خدمات عمومی رایگان با توجه به زمینه های موجود قوانین در هر کشور، آثار جرم شناختی متفاوتی دارد. سوال این است که ماهیت و مبانی کیفر خدمات عمومی رایگان چیست و زمینه های اجرایی و اجتماعی برای اعمال و اجرای این کیفر تا چه میزان در سیستم کیفری و جامعه ایران فراهم است و با توجه به

قوانین مربوطه و زمینه های اجرایی و اجتماعی موجود، اجرای این کیفر چه آثار جرم شناختی می تواند داشته باشد؟ بررسی ها نشان دهنده آن است که از مبانی اصلی کیفر اجتماع محور خدمات عمومی رایگان اصلاح و بازپذیری اجتماعی بزهکار با اجرای این کیفر در متن جامعه است. لیکن رویکرد قانون گذار ایران به این کیفر رویکردی ابزاری و به عنوان یک کیفر مستقل و با اهداف خاص خودش است. همچنین برخی از مهم ترین زمینه های اجرایی و اجتماعی لازم برای اجرا و اعمال و وصول به اهداف این کیفر در سیستم کیفری و جامعه کنونی ایران فراهم نیست. بنابراین با نوع رویکرد قانون گذار در مورد این کیفر و زمینه- های موجود، ممکن است با اجرای این کیفر برخی از آثار جرم شناسی مثبت که از اهداف و مبانی اصلی این واکنش اجتماعی است محقق نشود و حتی اجرای این کیفر با آثار منفی همراه باشد که در فصل سوم به این آثار اشاره شد.

در این زمینه همه باید به نحوی عمل کنیم که جرایم در کشور، کاهش یابند، اصلاح مجرمین ارتقا یابد، بازگشت مجرمین به اجتماع و عدم تکرار راه نادرست قبلی روز به روز تقویت شود، انجام خدمات عمومی برای ساختن کشور یک ارزش تلقی شود نه اینکه خدمات دهنده احساس کوچکی کنند، خانواده های محکومان از بسیاری از عواقب منفی که در صورت اعزام محکوم به زندان گریبان گیر آن ها می شد رهایی یابند. به امید اینکه در فرآیند اجرای عدالت بتوانیم سربلند از اجرای این برنامه راهبردی برآییم و روحیه عفو و گذشت و انسانیت و نه سختگیری و انتقام و کینه جویی در همه ما تقویت شود.

پیشنهادات

حال با توجه به ق.م.ا. ۱۳۹۲ و آثار منفی کیفر خدمات عمومی رایگان می توان برای به حداقل رساندن این آثار پیشنهاداتی را مطرح کرد:

۱. آموزش کادر قضایی و اداری متخصص به اندازه مورد نیاز؛ در حالی که قوه قضاییه همواره از کمبود نیروی انسانی رنج می برد در این شرایط اختصاص دادن صدها و یا شاید هزاران کادر قضایی و اداری که باید در زمینه مجازات های اجتماعی و به ویژه خدمات عام المنفعه، متخصص و آموزش دیده باشند به نظر کار مشکلی می آید؛ لکن به علت اهمیت

این نیروها در اعمال و اجرای این کیفر هرچه سریعتر تحقق این موضوع باید در برنامه های سیستم قضایی مورد توجه قرار گیرد.

۲. رفع چالش ها و مشکلات نهادهای پذیرنده برای اجرای خدمات عام المنفعه و پذیرش بزهکاران مشمول این کیفر؛ نهادهای پذیرنده برای پذیرش بزهکاران مشمول کیفر خدمات عام المنفعه با چالش های فراوانی مواجه اند که این چالش ها می تواند مانع بزرگی برای اجرای این کیفر باشد در این راستا برای رفع قسمتی از این مشکلات فرهنگ سازی و آموزش به این نهادها می تواند مؤثر باشد. اما در بخش مشکلات ساختاری و بازار کار در ایران پیشنهاد اختصاص یک موسسه و نهاد یا ویژگی خدمات دهی عمومی به جامعه، برای گذراندن محکومیت مشمولان این کیفر در هر شهرستان می تواند بهترین راه کار در رفع چالش های ساختاری این نهادها و وضعیت اقتصادی کشور باشد.

۳. قوه قضائیه و سایر نهادهای مسؤول باید زمینه و بستر مناسب و مفید را از طریق فرهنگ سازی به عنوان نمونه، توجیه و تبیین برنامه های جایگزین حبس برای قضات از طریق برگزاری نشست ها و دوره های آموزشی، مطلع ساختن مردم از عیوب زندان و عملکرد مفید نهادهای جایگزین زندان از طریق تهیه فیلم، برنامه های تلویزیونی و غیره فراهم کنند. از آنجا که اجرای بسیاری از این تدابیر مانند خدمات اجتماع محور نیازمند مشارکت و همکاری مردم و نهادهای جامعوی است، فرهنگ سازی را باید مهمترین شرط لازم برای تضمین موفقیت برنامه های جایگزین تلقی کرد.

۴. راهکارهای نظارتی و مراقبتی و نهادها و مؤسسات مسؤول اجرای آنها، حدود و وظایف و اختیارات این نهادها باید به طور دقیق و روشن در قانون پیش بینی شود.

۵. از تجربیات موفق و مطالعات انجام شده در سایر کشورهای جهان در این خصوص باید استفاده شود. البته از آنجا که این مجازات ها از ویژگی های اجتماعی و فرهنگی مهمی برخوردارند، در استفاده از تجربیات کشورهای دیگر باید به واقعیت های فرهنگی و اجتماعی ایران توجه کرد.

۶. هر یک از موارد جایگزین ها باید با توجه به فرهنگ و اقتصاد و آداب و سنن کشور بررسی شود و برای آن هایی که پذیرفته می شوند، پس از گذراندن مرحله آزمایشی و در صورت مثبت بودن نتایج، امکان لازم را برای اجرای آن در سطح گسترده فراهم شود.
۷. باید به این نکته توجه شود که قانون گذاران، قوه مجریه، قضائیه و به ویژه مردم، نیازمند دانستن معنای واقعی «جایگزین زندان اند»، چراکه مشارکت گروه های جامعه مدنی و سازمان ها و نهادهای غیردولتی در مرحله اجرا و به ویژه نظارت بر حسن اجرای این قوانین بسیار مؤثر خواهد بود.
۸. در مواردی که امکان اجرایی شدن خدمات عمومی رایگان در آن حوزه قضایی نیست، قاضی محترم مجازات را تبدیل کند.
۹. اختصاص دادن قسمتی از زمین های بیرون از شهر هر شهرستان جهت اعمال این نهاد مانند درختکاری برای ایجاد بوستان یا راه سازی و شهرسازی .
۱۰. در نهایت اگر قرار است مجرمی به هر دلیلی زندانی گردد، باید به نحوی عمل شود که زندان محیطی پاک و مناسب برای زندانی باشد و منجر به اصلاح و تربیت وی گردد.

منابع و مأخذ

۱. آشوری م.. جایگزین های زندان یا مجازات های بینابین. چاپ اول. تهران: نشر گرایش ۱۳۸۵.
۲. آشوری م. عدالت کیفری (۲). چاپ دوم. تهران: نشر جنگل. ۱۳۹۴.
۳. آقایبی جنت مکان ح. حقوق کیفری عمومی (کیفرشناسی نو). جلد دوم. تهران: نشر جنگل. ۱۳۹۴.
۴. باری م. یادداشت هایی بر قانون مجازات اسلامی. چاپ اول. جلد اول. تهران: نشر آوا. ۱۳۹۳.
۵. بکاریا س. رساله جرائم و مجازات ها. ترجمه: م ع اردبیلی. تهران: نشر میزان. ۱۳۸۹.
۶. بولک ب. کیفرشناسی. ترجمه: ع ح نجفی ابرندآبادی. تهران: مجمع علمی فرهنگی مجد. ۱۳۸۷.
۷. پل ک. دورنمای اروپایی زندان. ترجمه: بروجردی م، مقدادی ل. چاپ اول. تهران: نشر مجد. ۱۳۸۴.
۸. دانش ت. دادرسی اطفال بزهکار در حقوق تطبیقی. تهران: نشر میزان. ۱۳۸۶.
۹. دانش ت. کیفرشناسی و حقوق زندانیان. تهران: نشر زندان قصر. ۱۳۳۵.
۱۰. روزنامه اعتماد. شماره ۳۰۵۴ به تاریخ ۹۳/۶/۱۸.
۱۱. روزنامه رسمی جمهوری اسلامی ایران، شماره ۱/۸۲/۵۷۳۹، مورخ ۸۲/۴/۱۴.
۱۲. زراعت ع. مجازات ها و اقدامات تأمینی. جلد دوم. تهران: نشر جاودانه. ۱۳۹۲.
۱۳. کشفی رودسری پ. ۱۳۹۲. خدمات عام المنفعه به عنوان کیفر. پایان نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه مفید.
۱۴. گلدوزیان ا. محشای قانون مجازات اسلامی. چاپ سوم. تهران: نشر مجد. ۱۳۹۳.
۱۵. مندنی ا. حقوق جزای عمومی (مجازات ها). چاپ اول. تهران: نشر مجد. ۱۳۹۳.
۱۶. میرخلیلی م. حقوق کیفری عمومی. چاپ اول. قم: نشر بین المللی المصطفی. ۱۳۹۴.
۱۷. نجفی ابرند آبادی ع. کیفرهای جامعه مدار؛ دیباچه برناربولک کیفرشناسی. چاپ چهارم. انتشارات مجد. ۱۳۸۴.

۱۸. نجفی ابرند آبادی ع. مجازات های جامعه مدار در لایحه قانون مجازات های اجتماعی جایگزین زندان؛ مجموعه مقالات همایش راه کارهای کاهش جمعیت کیفری زندان. چاپ نخست. تهران: نشر میزان. ۱۳۸۶.

۱۹. ولیدی م. شرح بایسته های قانون مجازات اسلامی. چاپ دوم. تهران: نشر جنگل. ۱۳۹۲.

20. <http://dadgostari-kh.ir>

21. <http://dolat.ir>

22. <http://hdrstats.undp.org/indicators/264.html>

23. <http://hdrstats.undp.org/indicators/265.html>

24. <http://Wikipedia.org>

25. www.mehrnews.com

26. www.mizanonline.ir

27. www.tasnimnews.com